

stawić czoło działającym w ich czasach przeciwnikom zmartwychwstania ciała. Pseudo-Justyn, Atenagoras, Ireneusz, Tertulian i Orygenes zostali zaprezentowani przez naszego Autora w tak przekonujący sposób, że można ich uważać za klasyków patrystycznej teologii rezurekcyjnej. Oczywiście nie umniejsza to zasług późniejszych Ojców Kościoła, zwłaszcza Augustyna, ale pozwala dostrzec w pełniejszym świetle tych pisarzy wczesnochrześcijańskich, którzy torowali w sposób pionierski szlaki, którymi podążyla późniejsza eschatologia.

Należy zwrócić uwagę na bogatą bibliografię (liczącą 48 stron, obejmującą ok. 850 pozycji), umieszczoną na końcu dzieła (ss. 659-707). Podzielona ona została na źródła (podstawowe i uzupełniające: apokryfy, pisma gnostyckie, literatura starożytna) i opracowania. Dołączony został także indeks: cytatów biblijnych (ss. 709-714), cytatów patrystycznych (ss. 715-736), cytatów z pism apokryficznych (ss. 737-738), cytatów z literatury starożytnej (ss. 741-744). Cennym uzupełnieniem książki ks. M. Szrama są tabele umieszczone na końcu każdego z rozdziałów, z których czytelnik bez trudu może zorientować się, jakie poglądy na wypunktowane w tabeli zagadnienie, miało pięciu omawianych pisarzy. W oparciu o takie zestawienie nie trudno dostrzec podobieństwa i różnice między nimi.

Recenzowana monografia ks. M. Szrama jest dziełem imponującym zarówno pod względem objętości, jak i treści. Stanowi dogłębne studium z eschatologii patrystycznej przełomu II i III wieku, w którym ukazane zostało w sposób przejrzysty i przekonujący bogactwo myśli chrześcijańskich pisarzy tego okresu. Autor dokonał szczegółowej analizy ich poglądów zarówno w zakresie semantyki podstawowych pojęć, jak i szczegółowych kwestii teologicznych. Dzięki temu można zaliczyć go do czołowych polskich specjalistów z zakresu eschatologii wczesnochrześcijańskiej.

ks. Bogdan Cześn – Poznań, UAM

METODIO DI OLIMPO, *La risurrezione*. Introduzione e traduzione di Miroslaw Mejzner SAC (parte paleoslava) e M. Benedetta Zorzi OSB (parte greca), Collana di Testi Patristici 216, Città Nuova Editrice, Roma 2010, ss. 296.

Miroslaw MEJZNER SAC, *L'escatologia di Metodio di Olimpo*, Studia Ephemeridis „Augustinianum” 124, Roma 2011, Institutum Patristicum Augustinianum, ss. 381.

Ożywiona dyskusja na temat cielesnego zmartwychwstania, przypadająca na przełom II i III wieku, ujawniła dwa główne stanowiska, reprezentowane z jednej strony przez tradycję azjatycką (Ireneusz z Lyonu) i zbieżną z nią w wielu punktach tradycję północnoafrykańską (Tertulian), a z drugiej przez głównego przedstawiciela tradycji aleksandryjskiej – Orygenesesa. Większość autorów – z Ireneuszem i Tertulianem na czele – reprezentowała myślenie charakterystyczne dla tradycji azjatyckiej, związane z dowartościowaniem roli ciała w człowieku, zakorzenione z jednej strony w całościowej biblijnej wizji człowieka, nazywanego niejednokrotnie

„ciałem”, z drugiej – będące pod wpływem filozofii stoickiej, wiążącej istnienie bytu z jakąś postacią ciała. Skutkowało to podkreślaniem tożsamości substancjalnej ciała zmartwychwstałego z ziemskim. Natomiast Orygenes, przedstawiciel zależnej od platońskiego dualizmu tradycji aleksandryjskiej, starał się umniejszać znaczenie ciała w bycie ludzkim i w ogóle w bytach stworzonych, chociaż uważał jakąś postać ciała za towarzyszącą wszelkiemu stworzeniu. Ograniczał on również tożsamość ciała zmartwychwstałego i ziemskiego do wewnętrznej formy (εἶδος) związanej z materią. Był to – jego zdaniem – istotny, choć trudny do zdefiniowania, element występujący na wszystkich etapach bytowania ciała. Ireneusz i Tertulian polemizowali z antymaterialistycznym, negującym zmartwychwstanie fizycznego ciała gnostycyzmem, a równocześnie byli pod wpływem millenaryzmu, wykorzystującego cielesne zmartwychwstanie dla wzmocnienia przekonania o eschatologicznym tysiącletnim królestwie ziemskim, w którym mieliby panować sprawiedliwi, przywróceniu do ziemskiej postaci. Orygenes był przeciwny próbom materializowania obietnic eschatologicznych, zbliżając się w ten sposób – chcąc nie chcąc – do stanowisk gnostycznych, z którymi skądinąd również polemizował. Jego koncepcja była w pewnym sensie wypadkową dążeń do uniknięcia dwojakiej skrajności: z jednej strony prostej wiary w zmartwychwstanie ciała w pełni tożsamego z ziemskim, z drugiej – przekonania, że ciało nie zmartwychwstanie lub też będzie zupełnie innym ciałem, nie mającym żadnych punktów stykowych z ciałem ziemskim.

Dyskusje na temat ciała zmartwychwstałego w okresie przednicejskim podsumowuje ukończony ok. 311 r., a więc ponad pół wieku po śmierci Orygenes, traktat *Aglafon, czyli o zmartwychwstaniu* Metodego z Olimpu, autora wciąż jeszcze zbyt mało studiowanego przez współczesnych patrologów. Zawiera on polemikę z orygenesowską koncepcją zmartwychwstałego ciała i wiąże się z pierwszą fazą trwających do VI wieku sporów dotyczących doktryny Aleksandryjczyka. To ważne dzieło nie zachowało się w całości w greckim oryginale. Fragmenty greckiego tekstu znamy jedynie z przekazów Epifaniasza¹ i Focjusza², przetrwał natomiast późniejszy przekład na język starocerkiewnosłowiański³. Dopiero w 2010 r., dzięki rzetelnej pracy translatorskiej absolwentów Instytutu Patrystycznego „Augustinianum” w Rzymie – ks. Mirosława Mejznera (starocerkiewnosłowiańska część tekstu)⁴ oraz

¹ Por. Epiphanius, *Panarion* 64, ed. K. Holl, GCS 31/2, Leipzig 1922, 421-499.

² Por. Photius, *Bibliotheca* 234, 293a, 1 - 301b, 24, ed. R. Henry, t. 5, Paris 1967, 83-107.

³ Por. *Codex Q. I. 265*, Rosyjska Biblioteka Narodowa, Sankt Petersburg, f. 43a - 168 b, ed. G.N. Bonwetsch (przekład niemiecki), GCS 27, Leipzig 1917, 217-424.

⁴ Ks. M. Mejzner zajmował się wcześniej eschatologią *Listu Pseudo-Barnaby*, por. tenże, *La problematica escatologica nell'Epistola di Barnaba*, Roma 2003, Augustinianum. Jest także autorem kilku cennych artykułów w języku polskim, poświęconych nauce o ciele zmartwychwstałym w traktacie *De resurrectione* Metodego z Olimpu, por. tenże, *Ludzkie ciało i nieśmiertelność. Wybrane przykłady z argumentacji Metodego z Olimpu o zmartwychwstaniu* („*De resurrectione*” II, 19-25), *VoxP* 28 (2008) t. 52, 635-646; tenże, *Duszpasterskie motywacje „De resurrectione” Metodego z Olimpu*, w: *Problemy duszpasterskie starożytnego Kościoła*, red. J. Pałucki - P. Szczur - M. Szram - M. Wysocki, Lublin 2009, 25-47.

M. Benedetty Zorzi OSB (grecka część tekstu) – powstał i został opublikowany pierwszy przekład całego traktatu Metodego na język nowożytny, w tym wypadku na język włoski, poprzedzony przez tłumaczy wstępem uwzględniającym najnowszy stan badań (s. 5-55). Zaletą tłumaczenia jest precyzyjne oddanie trudnych pojęć filozoficzno-teologicznych, używanych przez Metodego, a równocześnie jasność i przejrzystość świadcząca o doskonałym zrozumieniu myśli autora dzieła przez tłumaczy. Uzupełnieniem tej edycji źródłowej, bezcennej dla badaczy teologii wczesnochrześcijańskiej, jest wydana rok później monografia ks. M. Mejniera, poświęcona eschatologii Metodego z Olimpu, będąca zmienioną wersją rozprawy doktorskiej pt. Ἀνάστασις τῆς σαρκὸς. *Studio sull'escatologia di Metodius di Olimpo*, napisanej pod kierunkiem wybitnej specjalistki w zakresie eschatologii wczesnochrześcijańskiej, prof. Emmanuelli Prinzivalli, i obronionej w Instytucie Patrystycznym „Augustinianum” w 2007 roku. Opracowanie M. Mejniera, oparte na źródle przełożonym przez samego Autora, to nie tylko ukoronowanie jego własnych kilkuletnich dogłębnych badań nad myślą rezurekcyjną Metodego, ale także pozycja wyróżniająca się wśród coraz liczniejszych w ostatnich latach obcojęzycznych opracowań, poświęconych różnym aspektom doktryny biskupa Olimpu⁵. Obie recenzowane publikacje są studiami o niebagatelnym znaczeniu dla poznania eschatologii III i IV wieku, szczególnie koncepcji ciała zmartwychwstałego.

Rozprawa M. Mejniera o eschatologii Metodego bazuje na traktacie *De resurrectione* jako głównym źródle, odwołuje się jednak także do innych jego pism. Autor – dokonując wszechstronnej analizy tekstów: filologicznej, historyczno-literackiej i historyczno-doktrynalnej – pragnie ukazać możliwie jak najszerzej panoramę eschatologii Metodego, skupia się jednak słusznie na centralnym jej temacie, mianowicie na kwestii zmartwychwstania ciała, której został poświęcony trzeci, najważniejszy rozdział rozprawy (s. 235-338). Autor omawia w nim metodiańską argumentację, przemawiającą za godziwością i możliwością zmartwychwstania ciał, zaczerpniętą z obserwacji natury, z Pisma Świętego, z przesłanek filozoficznych i teologicznych. Szczegółowo analizuje egzegezę tekstów biblijnych, cytowanych i interpretowanych przez autora traktatu *De resurrectione* (s. 286-320). Ostatnią część rozdziału (s. 320-335) zajmuje charakterystyka natury i cech zmartwychwstałego ciała, czyli kwestii, których błędne rozumienie, niszczące związek między ciałem obecnym i przyszłym, zarzucał Orygenesowi Biskup Olimpu.

Pierwsze dwa rozdziały stanowią konieczne wprowadzenie filozoficzno-teologiczne oraz charakterystykę innych zagadnień eschatologicznych poruszanych

⁵ Por. V. Buchheit, *Studien zu Methodius von Olympos*, TU 69, Berlin 1958; J. Montserrat-Torrents, *Estudios sobre Metodius de Olimpo*, Vitoria 1970; A. Vittores, *Identidad entre el cuerpo muerto y resuscitado en Origenes según el „De resurrectione” de Metodius de Olimpo*, Studium Biblicum Franciscanum, Analecta 18, Jerusalem 1981; E. Prinzivalli, *L'esegesi biblica di Metodius di Olimpo*, SEA 21, Roma 1985; L.G. Patterson, *Methodius of Olympus. Divine Sovereignty, Human Freedom, and Life in Christ*, Washington 1997; K. Bracht, *Vollkommenheit und Vollendung. Zur Anthropologie des Methodius von Olympus*, Tübingen 1999; E. Prinzivalli, *Magister Ecclesiae. Il dibattito su Origenes fra III e IV secolo*, SEA 82, Roma 2002.

w różnych pismach Metodego. W rozdziale pierwszym ks. M. Mejnzer przedstawia najważniejsze pojęcia i zagadnienia związane z eschatologią, a obecne w myśli metodiańskiej: paruzję, przekształcenie kosmosu, sąd ostateczny, a także tzw. „topografię eschatologiczną”, czyli rozumienie raju, nieba i gehenny. Rozdział drugi to mini-traktat na temat antropologii, umożliwiający zrozumienie doktryny Metodego o ciele zmartwychwstałym. Autor analizuje w nim biblijne i filozoficzne przesłanki, które ukształtowały myśl Biskupa Olimpu w powyższej kwestii. Szczególną uwagę zwraca na jego pojmowanie natury ciała i duszy oraz ich wzajemnej relacji, zwłaszcza w okresie przejściowym między śmiercią i zmartwychwstaniem. W odniesieniu do tej ostatniej kwestii ważne są ustalenia, do których dochodzi M. Mejnzer w kwestii odmiennego pojmowania przez Metodego i Orygenesesa terminu o pochodzeniu neoplatońskim: ὄχημα – „wehikuł duszy” (s. 223-232).

Autor monografii ukazuje ewolucję myśli eschatologicznej Metodego między odległymi od siebie o ćwierć wieku jego dziełami: *Uczta* i *O zmartwychwstaniu*. W pierwszym, będącym pochwałą dziewictwa, kwestie eschatologiczne stanowiły tylko tło dla głównego tematu doskonałego zjednoczenia z Bogiem. W drugim przeważał cel dogmatyczny, a kwestia zmartwychwstania ciała stała się dominująca nie tylko dla eschatologii, ale dla całej myśli teologicznej biskupa Olimpu.

Jednym z najważniejszych osiągnięć ks. M. Mejnzera jest udana próba wydobywania z dialogowej formy traktatu *De resurrectione* tych idei, które jego autor uważał za poglądy Orygenesesa, oraz dokładne ustalenie stanowiska, jakie zajmował Metody wobec koncepcji przypisywanych Aleksandryczykowi. Istotną kwestią poruszaną w traktacie Metodego i – co za tym idzie – również w rozprawie M. Mejnzera, jest krytyka Orygenesowego pojęcia εἶδος σωματικόν – „nieziemna zasada cielesnej tożsamości”, mającego zapewnić ciągłość między ciałem ziemskim i zmartwychwstałym, rozumianego przez Biskupa Olimpu przede wszystkim jako zewnętrzny wygląd, i naruszającego – jego zdaniem – materialną podstawę substancjalną zmartwychwstałego ciała. W omówieniu tej kwestii (por. s. 25-35) Autor monografii dokonał cennych uściśleń, uzupełniając stanowiska badaczy zawarte w klasycznych artykułach i książkach poświęconych tej tematyce⁶. Przy okazji wykazał się niezbędną przy podejmowaniu powyższych zagadnień orientacją w zawilej doktrynie Orygenesesa.

⁶ Por. H. Crouzel, *Les critiques adressées par Méthode d'Olympe et ses contemporains à la doctrine origénienne du corps ressuscité*, „Gregorianum” 53(1972) 679-716; A. Vittores, *Identidad entre el cuerpo muerto y resuscitado en Origenes según el „De Resurrectione” de Metodio de Olimpo*, Studium Biblicum Franciscanum, Analecta 18, Jerusalem 1981; E. Prinzivalli, *Origene e Metodio di Olimpo a confronto su un brano escatologico di Paolo*, ASE 1 (1984) 129-136; C. Riggi, *La forma del corpo risorto secondo Metodio in Epifanio (Haer. 64)*, w: *Morte e immortalità nella catechesi dei Padri del III-IV secolo*, Roma 1985, 75-92; M. Mees, *Paulus, Origenes und Methodius über die Auferstehung der Toten*, „Augustinianum” 26 (1986) 103-113; G. Dorival, *Origène et la resurrection de la chair*, w: *Origeniana Quarta. Die Referate des 4. Internationalen Origeneskongresses* (Innsbruck, 2-6 September 1985), Innsbruck – Wien 1987, 291-321; J.F. Dechow, *Origen and corporeality: the Case of Methodius’ „On the Resurrection”*, w: *Origeniana Quinta. Papers of the 5th International Origen Congress* (Boston College, 14-18 August 1989), Leuven 1992, 509-518.

Ks. M. Mejnzer w swojej systematycznej i oryginalnej monografii zwrócił uwagę na kilka istotnych cech metodiańskiego ujęcia nauki o cielesnym zmartwychwstaniu, sformułowanej w dużym stopniu w polemice ze swoiście przez niego rozumianym stanowiskiem orygeniańskim. W zakresie antropologii Metody krytykował bazujące na platonizmie tezy orygenizmu, traktujące ciało jako drugorzędny względem duszy element bytu ludzkiego i uznające powstanie ciała ludzkiego w ziemskiej postaci za konsekwencję pierwszego upadku bytów rozumnych. Biskup Olimpu podkreślał ścisłą jedność ciała i duszy ludzkiej w akcie stworzenia, co stanowiło kontynuację antropologii wyznawanej przez Ireneusza z Lyonu. Odrzucając przypisaną niesłusznie Orygenesowi, ale prawdopodobnie propagowaną przez nieudolnych kontynuatorów jego myśli, ideę tożsamości jedynie wyglądu (εἶδος, σχῆμα) ciała zmartwychwstałego i ziemskiego, Metody opowiadał się – w duchu tradycji azjatyckiej – za identycznością substancji materialnej (σάρξ) ciała ziemskiego i zmartwychwstałego oraz przypisywał możliwość takiego zmartwychwstania nieograniczonej wszechmocy Boga. Podobieństwo do aniołów ograniczał do przyjęcia przez zmartwychwstałe ludzkie ciało cechy niezniszczalności oraz oczyszczenia z cielesnych pożądań, zwalczając w ten sposób orygenesowski pogląd o upodobnieniu ciała ludzkiego do anielskiego przez przyjęcie postaci eterycznej. Rola Metodego we wczesnochrześcijańskiej dyskusji nad sposobem zmartwychwstania i postacią ciała zmartwychwstałego polegała – zdaniem M. Mejnzera – nie tylko na obronie prawdy o zmartwychwstaniu, wyrażonej w formule ὁ νόστος σαρκός, przeciw poganom i heretykom, ale także na skorygowaniu niektórych chrześcijańskich rozwiązań zbliżających się niebezpiecznie do heterodoksji.

Rzetelna i dogłębna znajomość pism metodiańskich i zawartej w nich myśli filozoficzno-teologicznej, której świadectwem są analizowane publikacje ks. M. Mejnzera, powinna stać się jak najszybciej udziałem szerokiego kręgu polskich badaczy myśli wczesnochrześcijańskiej. Przyspieszyłaby ten proces z pewnością polska edycja obu prac. Na razie należy cieszyć się, że kolejny polski patrolog zaprezentował się znakomicie na międzynarodowym forum naukowym. Nie jest to zjawisko spotykane często. Mimo że polscy znawcy antyku chrześcijańskiego występują na różnych międzynarodowych sympozjach, mimo że wielu z nich pisało rozprawy doktorskie na Instytucie Patrystycznym w Rzymie, to jednak zbyt mało artykułów ich autorstwa ukazuje się w renomowanych periodykach zachodnich, a monografia ks. M. Mejnzera o eschatologii Metodego jest dopiero drugą (po książce H. Pietrasa, *L'amore in Origene*, Roma 1988) wydaną przez rzymskie „Augustinianum” monografią z zakresu patrologii napisaną przez polskiego autora. Prezentowane książki są więc nie tylko zachętą do dalszych badań nad Metodą i eschatologią późnego okresu patrystycznego (IV-VI w.), ale także bodźcem dla środowiska polskich patrologów do większej aktywności na polu międzynarodowym.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL